

**Глобальний економічний розвиток
у контексті російсько-української війни**

Ігор МАНЦУРОВ,
Ненсі СТИГЛЕР,
Яна ХРАПУНОВА,
Аліна БАРВІНОК

**РОЛЬ МОЛОДИ У СВІТОВОМУ РОЗВИТКУ
І ПРОГРАМИ ПІСЛЯВОЄННОГО
ВІДНОВЛЕННЯ В УКРАЇНІ**

Резюме

Відображено результати наукового опрацювання досліджень, які виконала міжнародна група науковців у кількох післявоєнних та постконфліктних країнах. Статтю присвячено узагальненню досвіду реалізації молодіжної політики в аспекті вирішення економічних і соціальних проблем, викликаних воєнними конфліктами. Підлітки та молодь як предмет дослідження у такій післявоєнній ситуації розглядаються як важливі агенти та актори цього процесу.

© Ігор Манцуров, Ненсі Стіглер, Яна Храпунова, Аліна Барвінок, 2022.

Манцуров, Ігор, д. е. н., професор, директор Інституту системних статистичних досліджень, Київ, Україна; позаштатний професор Кафедри статистичних і демографічних досліджень Університету Західного Мису, Південно-Африканська республіка. ORCID: 0000-0003-1753-0422 Email: imantsurov@gmail.com

Стіглер, Ненсі, доктор демографічних наук, професор, завідувач кафедри статистичних і демографічних досліджень Університету Західного Мису, Кейптаун, Південно-Африканська республіка. ORCID: 0000-0003-1107-5166 Email: nstieglер@uwc.ac.za.

Храпунова, Яна, к.е.н., провідний науковий співробітник Інституту системних статистичних досліджень, Київ, Україна. ORCID: 0000-0002-6311-3235 Email: yakhrapunova@gmail.com.

Барвінок, Аліна, доктор філософії з економіки, науковий співробітник кафедри статистичних і демографічних досліджень Університету Західного Мису, Кейптаун, Південно-Африканська республіка. ORCID: 0000-0002-8047-3478 Email: alinabarvinok1990@gmail.com.

Багато молодих людей не лише належать до найбільш вразливих груп, які страждають від збройних конфліктів, бідності, безробіття, вони також є поколінням, яке досягне повноліття упродовж періоду реалізації «Порядку денного цілей стійкого розвитку (ЦСР) на період до 2030 року». На додаток до цілей стійкого розвитку, політики мають не ігнорувати пріоритетність потреб молодих людей, а забезпечити їм вільний простір для подальшої реалізації наступного порядку денного розвитку. Молодь потрібно залучити до усіх аспектів процесу. Лише шляхом забезпечення значущого представництва молоді та у співпраці з нею можна буде відійти від укорінених уявлень про забезпечення базових потреб молоді до підходу, який розширюватиме права і можливості молодих людей та дозволить їм реалізувати свій потенціал з урахуванням особливих умов в країнах, які постраждали від збройних конфліктів. Запропоновано рекомендації щодо вдосконалення та розвитку молодіжної політики в Україні як країні, яка зазнала жорстокого нападу російської армії, окупації частини її території, руйнації економічної та соціальної інфраструктури, появи великої кількості біженців та внутрішньо переміщених осіб, насамперед молодих та економічно активних. Стаття становитиме інтерес для демографів, економістів, соціологів та спеціалістів з державного управління і соціальної політики.

Ключові слова

Поняття «молодь»; «молодіжний демографічний пухир»; демографічний дивіденд; стійкий розвиток; національна економічна і соціальна політика; воєнне і постконфліктне відновлення.

Класифікація за JEL: J13, I38, H56, Q56.

19 джерел літератури.

Постановка проблеми і методологія дослідження

Актуальність. Соціально-економічний розвиток сучасного світу, зокрема післявоєнне відновлення в Україні, неможливо реалізувати без концентрації зусиль та уваги на проблемах молоді як гаранта соціально-економічного прогресу.

Цілковито правильне твердження, що подальший розвиток суспільства найбільшою мірою залежить від того, чи будуть забезпечені належні стартові умови для життя молодих поколінь.

Підлітків та молодь у такій ситуації вважають важливими агентами, акторами та водночас бенефіціарами цього процесу: багато молодих людей належать не лише до найбільш уразливих груп, які страждають від бідності, нерівності, безробіття та зміни клімату, вони також є поколінням, яке досягне свого повноліття упродовж періоду реалізації «Порядку денного цілей стійкого розвитку (ЦСР) на період до 2030 року», що був одногосно ухвалений 193 державами-членами ООН 25 вересня 2015 р.

Хоча ця ідея була концептуально добре сформульована і відносно добре реалізована, більшість країн увійшли в нове тисячоліття із значним тягарем невирішених молодіжних проблем, деякі з яких, наприклад молодіжна нерівність, безробіття та соціальне відчуження молоді, поширення протиправної соціальної поведінки та асоціальних виявів у молодіжному середовищі, проблеми здоров'я та деякі шлюбно-сімейні проблеми молоді, наразі демонструють тенденцію до загострення в ситуації глибокої економічної і демографічної кризи, а також насамперед кризи, спровокованої збройним конфліктом, як це відбувається в Україні та спостерігається в розвинених країнах і країнах, що розвиваються.

Сьогодні проблеми молоді у різних сферах життєдіяльності набувають певних особливостей і характеризуються важкими та віддаленими наслідками, а тому потребують ретельного аналізу та регулювання, а також розробки реалістичної, збалансованої та виваженої політики щодо молодих поколінь.

В науковій роботі молодь досліджується як явище і як соціально-демографічна група населення, виокремлена за ознаками віку (15-34 роки) та соціального статусу. У статті відображено простір можливих рішень у сфері трансформаційної політики шляхом аналізу відповідних факторів, які створюють як виклики, так і можливості для зміцнення прав і ролі молоді в процесі світового розвитку, зокрема у ситуаціях збройних конфліктів, що відбуваються в кількох країнах, у т. ч. з Україною.

Необхідно зазначити, що усі вищезгадані проблеми розглядаються в межах концепції та через реалізацію «Порядку денного цілей стійкого розвитку на період до 2030 року». Науковці застосовують цю концепцію для вибору тих видів державної політики, що мають велике значення для розвитку молоді, наприклад соціальної політики, економічної політики та політики соціального забезпечення, оцінки необхідних засобів забезпечення реалізації політики, таких як мобілізація ресурсів і система управління, а також наскрізного аналізу соціально-економічних наслідків.

Мета статті полягає в тому, щоб розширити наші уявлення та спонукати до нового мислення про те, як досягнути численні можливості, представлені у «Порядку денного цілей стійкого розвитку (ЦСР) на період до 2030 року» аби підходити до викликів розвитку цілісно та з позиції орієнтації на інтереси молоді, зокрема в країнах із збройними конфліктами. Це передбачає інтеграцію економічного й соціального вимірів розвитку та сприяння розвитку міжсекторальних підходів, особливо в тих країнах, які потерпають від серйозних збройних конфліктів, і / або у післявоєнних країнах.

Новий порядок денний у багатьох відношеннях перевернув традиційний підхід до розвитку: це вже не порядок денний для країн, що розвиваються, а скоріше універсальна програма, яку необхідно впроваджувати у всіх країнах, у т. ч. ті, які фінансували та реалізовували програми в умовах збройних конфліктів або післявоєнної відбудови. Цей новий порядок денний не менш складний, але багатообіцяючий для традиційних суб'єктів надання допомоги, які розробляли та впроваджували програми для окремих груп, таких як підлітки та молодь. Отже, з точки зору наукової методології, ця група населення є **об'єктом дослідження**. Тепер від них вимагається розширити межі своєї роботи та приділити більше уваги взаємозв'язкам між різними територіями, секторами, групами населення та сферами застосування політики.

З огляду на це науковці хотіли би привернути увагу читачів до двох основних аспектів, а саме: (а) ролі молоді у світовому розвитку в рамках «Порядку денного цілей стійкого розвитку на період до 2030 року» та (б) особливої ролі та значення молоді в умовах збройного конфлікту та післявоєнного програмування.

Такий підхід додає складності, але й пропонує більше ефективних відправних точок для втручання та адвокації. Таким чином, цілісне та універсальне бачення «Порядку денного на період до 2030 року» разом із комплексним набором його цілей і завдань – Цілей стійкого розвитку (ЦСР) – це важливий крок вперед та водночас виклик. Щоб створити стійкі довгострокові зміни, амбіційно викладені в «Порядку денному на період до 2030 року», необхідно запровадити нові підходи до політики – підходи, спрямовані на зміну «базових соціальних структур», що генерують соціальну несправедливість, а не на впровадження «компенсаторних засобів», які просто прагнуть пом'якшити симптоми.

З огляду на це визначення, ми розуміємо трансформаційні зміни як процес, який усуває першопричини бідності, нерівності та нестійких видів практичної діяльності шляхом впровадження інтегрованих та синергічних політик і реформ з метою досягнення цілей стійкого розвитку. Авторська концептуалізація проблем молоді та її ролі у світовому суспільстві, зокрема в Україні, має ключове значення для формування трансформаційної політики.

Насамперед, на думку авторів, ці політики спрямовані **на молодих людей не як на певну групу осіб віком від 15 до 34 років, які живуть у даний момент часу, а радше як на динамічну категорію, тобто групу осіб, до якої люди спочатку доєднуються, а пізніше її залишають.** Трансформаційний підхід до політики прагне впливати на молодь не лише як на осіб, що молоді станом на сьогодні, а як на майбутніх дорослих і на майбутні покоління молодих осіб. Щодо України, то нинішнє покоління буде активно залучене до процесу відновлення країни. Крім того, трансформаційний підхід побудований на інтегрованому баченні суспільства, яке розглядає молодь як акторів, які впливають і зазнають впливу різних сфер відносин, у яких вони існують, – їхні сім'ї та домогосподарства, громади, міста, будинки та середовище – як штучно створене, так і природне. Ці міркування суттєво впливають на те, як формулюється та спрямовується політика щодо молоді.

У контексті політики окремої країни, наприклад України, необхідно розглядати трансформаційні зміни як з точки зору процесів, так і результатів. З точки зору процесів, ключовим питанням буде те, чи дослухаються до голосу молоді та враховують її особливі потреби у процесі розробки та реалізації політики, у т. ч. з оцінкою та моніторингом політики та інституцій. З точки зору результатів, трансформаційні зміни мали би відображати найкращий чином інтереси молоді та сприяти розвитку її можливостей і потенціалу зробити свій внесок у такі процеси трансформаційних змін.

У цьому дослідженні представлено структурований погляд на численні способи, за допомогою яких молоді особи можуть зробити свій внесок у стійкий розвиток.

Також дуже важливо дати рекомендації, як перетворити молодь на **демографічний дивіденд** у рамках об'єктивно дієвого процесу демографічного переходу. Зазначимо, що це дуже складне завдання, яке не всім країнам вдалося успішно та ефективно вирішити. Автори додають, що не у всіх навіть дуже розвинутих країнах молодь найбільш ефективна та високопродуктивна працездатна група населення, що забезпечує стійкий технологічний, економічний та соціальний розвиток цих країн. Більше того, у багатьох країнах зростання кількості молоді в структурі наслення не привело до прискорення розвитку, а навпаки, спричинило формування та накопичення економічних і соціальних проблем.

Завдання авторів полягає в тому, щоби підготовлена стаття сприяла саме формуванню інституційних, правових, економічних та організаційних

умов, завдяки реалізації яких молодь України буде найбільш потужною продуктивною силою країни, щоби ефект демографічного дивіденду приніс реальні результати, виражені у відсотках зростання ВВП, формуванні високотехнологічної економіки і прогресивної структури суспільства.

Головна концептуальна ідея статті та її теоретико-організаційний посыл суспільству, урядам усіх країн, зокрема України, полягає в тому, що науковці вирішили проаналізувати глибокий змістовий зв'язок і взаємопідпорядкованість таких понять, як «демографічний перехід», «молодіжний демографічний пухир» та «демографічний дивіденд». У результаті своїх теоретичних міркувань автори доводять, що першопричина цих явищ – об'єктивний процес демографічного переходу, який рано чи пізно відбувається в усіх країнах у процесі їх економічного і соціального розвитку (World Health Organization, 2015).

Демографічний перехід – це процес трансформації суспільства з низьким рівнем технологічного, економічного і соціального розвитку, якому об'єктивно притаманні високі рівні народжуваності і смертності, у принципово новий тип соціального устрою із передовими технологіями та високим рівнем освіти і соціально-економічного розвитку. Як відомо, такий тип суспільства об'єктивно кореспондує з низькими темпами народжуваності і смертності. Хоча такий перехід відбувся у переважній більшості промислово розвинутих країн, теоретичні концепції і моделі часто недостовірно відображають ситуацію, зокрема через специфічні соціальні, політичні та економічні фактори, що впливають на демографічну поведінку певних груп населення.

Проте наявність певного демографічного переходу широко визнається в соціальних науках завдяки наявності стійкого оберненого кореляційного зв'язку між зниженням рівня народжуваності і соціально-економічним розвитком. У результаті цього переходу від демографічної ситуації, що характеризується високою народжуваністю і високою смертністю, до ситуації з низькою народжуваністю і низькою смертністю кожна країна опиняється в ситуації різкого збільшення чисельності молодих осіб у структурі населення, тобто періоду «молодіжного буму», або, як його ще називають, «молодіжного демографічного пухиря». Через цей період проходять всі країни без винятку.

Інша справа, що зростання частки молодих людей у структурі населення не в усіх країнах дає підстави для отримання демографічного дивіденду. Переваги від демографічного переходу не є ні автоматичними, ні гарантованими. Будь-який демографічний дивіденд залежить від того, чи впроваджує уряд правильну політику в таких сферах, як освіта, охорона здоров'я, урядування та економіка. Крім того, розмір демографічного дивіденду, який отримує країна, залежить від рівня продуктивності праці молоді, який залежить від рівня шкільної освіти, особливостей працевлаштування в країні, часу та частоти народження дітей, а також економічної політики, спрямованої на допомогу молодим батькам, що працюють. Обсяг дивіденду також прив'язаний до продуктивності праці осіб зрілого віку, яка залежить від пода-

ткових пілг, програм охорони здоров'я, пенсійної політики та політики виходу на пенсію.

Наукова новизна статті полягає в нетрадиційному визначенні поняття «молодь». Вперше у науковій літературі для визначення поняття «молодь» поєднано два підходи – категоріальний та реляційний. Так само молодь розглядається в рамках «Порядку денного цілей стійкого розвитку на період до 2030 року» та глобальній моделі «позитивного розвитку молоді» (PYD-моделі). Крім того, у статті визначено структурований погляд на численні способи, яким чином молоді особи можуть зробити свій внесок у стійкий розвиток у рамках концепції демографічного дивіденду, а також визначено роль і значення молоді в умовах збройного конфлікту, розробки та реалізації післявоєнних програм.

Практична цінність і значення статті полягає в тому, що вона є аналітичною основою для розробки та реалізації конкретних державних програм, спрямованих на розвиток молоді в Україні в процесі післявоєнної відбудови. З огляду на це у статті відображено вагомий внесок у прискорення досягнення Цілей стійкого розвитку та процес реалізації національних програм післявоєнної реабілітації України.

Огляд літератури й аналіз наукових концепцій молоді

Наші міркування про концепцію молоді були б неповними без врахування відомих наукових розробок визначних дослідників. Як бачимо, підлітки та молоді люди у розвинених країнах були предметом величезної кількості досліджень впродовж останніх 40 років.

Загалом це дослідження виходить з того, що молодь становить окрему і значущу категорію осіб, які **не є дорослими**. Центральною і постійною темою в дослідженнях є проблематичність молодості та ще більш проблематична природа дорослішання. Значна частина публікацій, присвячених питанням молоді, успадкувала припущення психології розвитку про універсальні стадії розвитку, формування особистості, нормативну поведінку та зв'язок між соціальним і фізичним дозріванням. Тим не менш, було зроблено недостатньо для пояснення теоретичної основи цієї категоризації за віком.

Взявши це до уваги, автори обговорили використання та корисність **концепції молоді**. На нашу думку, має сенс спершу визначити способи концептуалізації молодих осіб шляхом дослідження загальних припущень про те, що означає дорослішання, а після цього запропонувати погляд на концепцію молоді як **соціального процесу**. Таким чином, дуже важливо вивчати

молодих людей, оскільки вони розпочинають процес перетворень у багатьох вимірах свого життя на шляху до досягнення дорослості та визначення засобів свого існування.

Підходи до молоді, що базуються переважно на вікових групах, автори характеризують як філософсько-категорійні. Припускаючи, що молодим особам властиві сутнісні риси через їхній вік, концепція молоді втілює цей підхід, зосереджуючись на гіпотетичному зв'язку між фізичним зростанням і соціальною ідентичністю. Одним із обмежень категорійного підходу до дослідження молоді є його неісторичний і статичний характер. Припущення, що вік – це ключова риса молодих людей, не надає достатньої ваги поняттям відмінності, процесу і зміни. Категорійний підхід, як правило, ґрунтується на припущенні, що схожість осіб, які належать до однієї вікової категорії, більш значуща, ніж індивідуальні відмінності між ними, приймаючи як норми «життєвий досвід білих чоловіків середнього класу». Його недостатньо для того, аби зрозуміти, яким чином досвід дорослішання стає процесом, що формується під час досягнення згоди між молодими особами та процесом, що нав'язується їм зовні.

Науковці зазначають, що період переходу до дорослого життя має значення **лише у зв'язку з конкретними обставинами** соціальних, політичних та економічних умов. Зрозумівши це, можна винести соціальні умови на передній план і дослідити значні відмінності між групами молодих осіб, які беруть участь у процесах, що наближають їх до дорослого життя. Розгляд молоді як соціального процесу неминуче викликає питання про значення статусу «дорослого». Щоб концепція молодості мала значення, її кінцева точка – дорослість – також має мати чітке значення.

Взявши до уваги цю ідеологію, автори розуміють молодь як реляційне поняття. Концепція молоді як ідеалізована, так і інституціоналізована (наприклад, у системах освіти та установах соціального забезпечення в промислово розвинутих країнах), передбачає, зрештою, досягнення статусу дорослого. Якщо молодість – це стан розвитку, то дорослість – це точка прибуття (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO), 1997). Розуміння молоді як реляційної концепції висуває на перший план питання співвідношення сил. Для нашого аналізу це важливий вимір для розуміння досвіду дорослішання, який мають різні групи молодих осіб. Популярний образ молодих осіб, які становлять загрозу для закону та порядку, показує молодих осіб більш сильними, ніж вони є насправді. Водночас хоча молоді особи наділені правами як молоді громадяни, їм відносно легко відмовляють у дотриманні цих прав, і вони мають дуже малу здатність впливати на інституції, щодо яких вони мають найбільшу зацікавленість, як наприклад освіта.

Варто зазначити, що поняття «молодь» можна визначити як сукупність осіб, що належать до певної вікової групи, або як стан буття чи навіть стан душі.

За визначенням у короткій класифікації ООН, термін «молодь» охоплює осіб віком від 15 до 34 років. Це широкий спектр життєвого досвіду та перехідних етапів, який включає ранню фазу (віком від 15 до 19 років), середню (від 20 до 24 років), пізню фазу (між 25 і 29 роками) і перехід до дорослого життя (від 30 до 34 років) (Department of Peacekeeping Operations, 2008).

Молодь усіх чотирьох вікових груп стикається з важливими подіями, які впливають на їхній майбутній добробут. Молоді особи на молодшому кінці вікового спектра багато в чому все ще є дітьми. Досягнувши середньої фази, молодь переходить від статевого дозрівання до зрілості; цю групу можна вважати підлітками. До моменту завершення цього життєвого етапу, молода особа дає старт багатьом подіям, які визначатимуть її життєвий шлях у майбутньому. Усі ці фази формують досвід молодості, але досвід молодості значно відрізняється залежно від вікової групи. Частка молодих осіб у населенні світу вже досягла найвищого значення у 2000 р. і відтоді зменшується у всьому світі та в кожному регіоні світу до теперішнього часу.

Результати дослідження

25 вересня 2015 р. 193 країни-члени ООН одноголосно прийняли Цілі стійкого розвитку (ЦСР) як концепцію глобального розвитку на наступні 15 років. ЦСР спрямовані на те, щоби бути інклюзивними, трансформаційними та глобальними, а також такими, що підійдуть як для розвинутих країн, так і для країн, що розвиваються. Важливо, що ці цілі були створені в рамках інклюзивного та заснованого на широкому представництві процесу з метою забезпечення врахування голосів окремих осіб, у тому числі молодих осіб та громад на усіх рівнях суспільства.

Цілі стійкого розвитку – це набір із 17 цілей, спрямованих на перетворення глобального світу до 2030 р. Такі цілі представляють спільне бачення подолання бідності, порятунку планети та побудови мирного світу, і вони набирають силу в глобальному масштабі (United Nations Economic Commission for Europe, 2018). Необхідно зазначити, що «Порядок денний стійкого розвитку на період до 2030 року» – це нова можливість вирішити ключові виклики розвитку сучасності з метою покращення добробуту та захисту прав усіх осіб, у тому числі молоді. В рамках цього процесу, активне залучення молоді до зусиль щодо забезпечення стійкого розвитку – це основний фактор досягнення стійкого, інклюзивного та стабільного суспільства до запланованої дати та попередження найгірших загроз і викликів стійкому розвитку, у т. ч. ефекти зміни клімату, безробіття, бідність, гендерну нерівність, конфлікти та міграцію.

Впродовж останніх років заклики інвестувати в молодь різко зросли. Все більше країн погоджуються, що політика, спрямована на допомогу молодим особам у реалізації їхнього потенціалу, також може стимулювати економічний розвиток. Завдяки стратегічним інвестиціям, молодь може дозволити собі заявляти права на освіту, охорону здоров'я, працевлаштування, розвиток і жити в світі, вільному від насильства та дискримінації. Реалізація цих змін вимагатиме, щоби поважали думку молодих осіб і щоби вони мали право голосу – «істотну участь» – в здійсненні урядування та розробці політики.

За наявності належної політики та інвестицій країни можуть отримати «демографічний дивіденд» завдяки зниженню рівнів смертності та народжуваності. З більшою кількістю працездатного населення та меншою кількістю утриманців країна має унікальну можливість забезпечити швидке економічне зростання та стабільність. Щоб реалізувати цей дивіденд, необхідні інвестиції в розбудову інституційної спроможності, зміцнення людського капіталу, впровадження економічних моделей, які покращують перспективи працевлаштування, а також сприяння інклюзивному урядуванню та дотриманню прав людини. Міжнародна підтримка може розкрити потенціал наступного покоління інноваторів, підприємців, агентів змін і лідерів.

Зростання кількості молодих осіб і демографічний дивіденд як органічна частина загальної концепції молоді

На досягнення ЦСР впливають такі показники динаміки населення, як рівні зростання чисельності, народжуваності та смертності населення, вікова структура населення та розподіл населення на міське і сільське. Одним із найважливіших наслідків демографічного переходу, що простежується в багатьох країнах із низьким і середнім рівнями доходу, є збільшення частки населення працездатного віку, особливо вікової групи, що охоплює осіб від 15 до 34 років (DESA, 2005).

З точки зору демографічної теорії, процес такого швидкого зростання чисельності дітей і молодих осіб у віковій структурі населення називається «молодіжним демографічним пухирем». Це філософська концепція, яка критично важлива для усіх, хто думає про майбутнє, оскільки розуміння вікових когорт може дає змогу пояснити виникнення нових тенденцій. Люди у вікових когортах мають досвід життя у спільній реальності, заснованій на економічних і політичних умовах, в яких вони виростили (наприклад, в умовах дефіциту робочих місць чи ресурсів). Однак сплеск чисельності молодих осіб – це не просто демографічна тенденція, а частина альтернативного способу бачення майбутнього, а саме: з точки зору молодих людей, їхніх мінливих потреб, використання ними нових технологій і їхніх уявлень про майбутнє.

Поділ усього світу на більш і менш розвинені групи країн (за визначенням ООН) виявляє велику різницю у віковому розподілі населення. Зростання частки молодих осіб у структурі населення – це звичайне явище у багатьох країнах, що розвиваються, зокрема у найменш розвинених країнах. Час-

то це пов'язано із стадією розвитку, коли країна досягає успіху в зниженні дитячої смертності, але матері все ще демонструють високий рівень народжуваності. В результаті цього велика частка населення представлена дітьми і молодими дорослими, а сьогоднішні діти – це завтрашня молодь (DESA, 1984).

У результаті такої «молодіжний пухир» стане «демографічним дивідендом», тобто вікном можливостей, що виникає в результаті зниження рівнів народжуваності та смертності. Це створює для урядів потенційну можливість отримати вигоди від зростання кількості дорослого населення працездатного віку щодо кількості осіб на їх утриманні. Проте, якщо велика когорта молодих людей не зможе знайти роботу та отримати достатній дохід, такий «демографічний пухир» перетвориться на «демографічну бомбу», оскільки велика маса розчарованої молоді може бути потенційним джерелом соціальної та політичної нестабільності. Таким чином, одним із основних показників успіху країни в перетворенні «демографічного пухиря» на «демографічний дивіденд» є рівень зайнятості молоді або обернений до нього показник – рівень безробіття.

Щоб такі потенційні можливості матеріалізувалися, необхідні додаткові інвестиції в освіту, допомога з працевлаштуванням початківців, відтермування часу створення сім'ї, охорона репродуктивного здоров'я молоді та вирішення пов'язаних з цим проблем. Демографічний бонус матиме позитивний вплив на можливості наростити сукупні заощадження та економічне зростання лише за умови, що зайнятість працездатного населення буде економічно ефективною. На молодих людей такий бонус, імовірно, впливатиме негативно, оскільки вони стикатимуться з більшими перешкодами у процесі виходу на вже переповнений ринок праці, особливо якщо вони не матимуть затребуваних конкурентним ринком праці навичок.

«Демографічний дивіденд» визначається як прискорене економічне зростання, яке може бути наслідком швидкого зниження народжуваності в країні та подальшої зміни вікової структури населення. У процесі зменшення рівня народжуваності, щороку кількість працездатного населення країни щодо молодих людей, які знаходяться на утриманні родини, зростає. За наявності більшої робочої сили та меншої кількості утриманців, у країні з'являється вікно можливостей для швидкого економічного зростання за умови здійснення належних соціальних та економічних інвестицій та політики в галузі охорони здоров'я, освіти, економіки та урядування. Інвестиції в сучасну молодь можуть створити передумови для отримання демографічного дивіденду, але отримання такої вигоди не є ані автоматичним, ані гарантованим (DESA, 2003).

Інвестиції в охорону здоров'я, освіту та створення робочих місць створюють можливості для розвитку кваліфікованої та здорової робочої сили, розвитку потенціалу молоді для формування демографічного дивіденду. Усі ці інвестиції необхідні для того, щоб скористатися наявним в українській мо-

лоді потенціалом в цілях забезпечення соціально-економічного розвитку – сприяти більшому процвітанню країни. Такі інвестиції спрямовані на покращення здоров'я та добробуту населення та допомагають країнам створити передумови для досягнення прискореного економічного зростання завдяки демографічному дивіденду. Феномен демографічного дивіденду, який полягає у прискореному економічному зростанні, зумовленому зниженням рівнів народжуваності та смертності, спостерігається у всьому світі, зокрема Україні.

Взявши до уваги все вищезазначене, автори статті сформулювали ще одну глибоку концептуальну ідею, згідно з якою «Порядок денний Цілей стійкого розвитку на період до 2030 року» – це концепція, в рамках якої глобальний процес демографічного переходу варто розглядати як основу для формування демографічного дивіденду.

Крім того, розмір демографічного дивіденду, який отримує країна, залежить від рівня продуктивності праці молодих дорослих, який залежить від якості шкільної освіти, умов працевлаштування в країні, часу та частоти народження дітей, а також економічної політики з питань допомоги молодим батькам, що працюють. Розмір дивіденду також пов'язаний з продуктивністю праці дорослих осіб старшого віку, яка залежить від податкових пільг, програм охорони здоров'я, пенсійної політики та політики виходу на пенсію (Statistics Division, 2008). Маючи необхідні навички та можливості, необхідні для реалізації свого потенціалу, молодь може стати рушійною силою для підтримки розвитку та сприяння миру і безпеці, а також розробки та реалізації програм післявоєнної відбудови в Україні.

Огляд ситуації з молоддю у світі

«Порядок денний на період до 2030 року» однозначно стосується усіх 2 мільярдів молодих осіб у світі віком від 15 до 34 років, які наразі становлять 25 відсотків населення світу. Прогнозується, що у 2030 р. чисельність молоді досягне піку в 2,2 млрд. Кількість молодого населення має велике значення в контексті стійкого розвитку. Вікова структура населення та відносний розмір когорти, що охоплює молодь, важливі, оскільки це визначальні фактори зростання робочої сили та тиску на загальну кількість населення.

Оскільки молодь дедалі більше вимагає від своїх суспільств більш справедливих, передових і рівних можливостей і рішень, потреба у вирішенні багатопланових проблем, з якими стикається молодь (доступ до освіти, охорони здоров'я, працевлаштування та гендерна рівність), дуже актуальна. Молодь може бути позитивною силою для розвитку, якщо їй нададуть знання та можливості, необхідні для процвітання. Зокрема, молоді особи мають здобувати таку освіту та навички, які дозволять їм зробити свій внесок у розвиток продуктивної економіки. Їм також потрібен доступ до ринку робочих місць, який зможе забезпечити їм вхід до робочої сили.

Молодіжний порядок денний ООН визначається «Всесвітньою програмою дій заради молоді». Програма дій охоплює п'ятнадцять пріоритетних

для молоді сфер та містить пропозиції щодо дій у кожній з них. Це забезпечує політичну основу та практичні вказівки щодо вжиття заходів на національному рівні та міжнародної підтримки для покращення становища молодих людей у всьому світі.

Аксіоматичним є твердження про зв'язок між молоддю та національним розвитком. Цей взаємозв'язок не лише симбіотичний – одне залежить від іншого для забезпечення свого існування. Таким чином, вплив молоді на національний розвиток неможливо переоцінити. Колесо розвитку будь-якої країни лежить на плечах молодого населення, його продуктивності та креативності. Молодь у будь-якому суспільстві – це рушій зростання та розвитку, оскільки вона надає робочу силу для виробництва товарів і послуг.

У постконфліктному суспільстві молодь – це резервуар, наповненим енергією потенціалу, яку можна спрямувати на добро чи зло. Що змушує одних молодих людей повертатися і жити життям воїнів, а інших – працювати заради кращого майбутнього? І що можуть зробити національні та міжнародні актори, щоб допомогти молоді рухатись в напрямку здобуття освіти і роботи для забезпечення своєї сім'ї та активної участі у розбудові миру і відбудові своїх країн? За даними статистичного звіту «Світові демографічні перспективи» ООН, у світі налічується 2 млрд осіб віком від 15 до 34 років. З них майже один мільярд живе в країнах, що розвиваються, де висока ймовірність, що вже відбуваються конфлікти. У таких демографічних реаліях потенційні потреби молоді в змінах і позитивних діях стають об'єктом все більшого кола досліджень, і це особливо стосується недавньої хвилі соціальних потрясінь і гуманітарних криз у різних частинах світу.

У більшості випадків соціальної взаємодії людей, молодь сприймалася як історично сконструйована соціальна категорія, реляційна концепція, а також як далеко неоднорідна група акторів. Безліч факторів роблять дитинство та молодість вкрай неоднорідними категоріями з точки зору статі, класу, раси, етнічного походження, політичної позиції та віку. Молоді особи також можуть виконувати багато різних ролей. Вони можуть бути як героями, так і жертвами, як рятівниками і мужніми людьми під час кризи, так і злочинцями в нетрях і військовими підприємцями в зонах бойових дій. Однак як категорія, молодь часто розглядається як фіксована група чи демографічна когорта.

Молодь і збройні конфлікти

Оскільки молодь – це вагома частина суспільства, її часто «зачіпають» в ході дискурсу щодо конфліктів. У молодих особах вбачають потенційно небезпечних суб'єктів, які часто становлять проблему з точки зору політики. Часто молоді чоловіки у віці від 15 до 35 років стають головними дійовими особами військових конфліктів. Іншими словами, більшість сучасних поглядів на молодь і конфлікти мають тенденцію бути надмірно негативними. Вони зосереджуються на небезпеці, яку становить незадоволена молодь, що відображається в негативних конотаціях понять «молодіжний пухир» чи «молодь в групі ризику».

Видається, що поміж національних та міжнародних еліт присутнє мислення, що базується на небезпечних припущеннях щодо ролі, становища та участі молоді в суспільстві, які суттєво впливають на діяльність з відновлення в перехідних суспільствах, особливо в Україні. Більшість національних і міжнародних політичних заяв або програм, пов'язаних із безпекою, у постконфліктних і нестабільних контекстах відображають поляризований дискурс. Позиції коливаються між двома крайнощами: від інфантилізації молоді до її демонізації. З одного боку, молодь вважається вразливою, безправною та такою, що потребує захисту. З іншого боку, її бояться як небезпечних, схильних до насильства, апатичних молодих осіб, що становлять загрозу безпеці країни. Молодь, особливо ті, хто брав участь у збройному конфлікті як учасники бойових дій, стереотипно вважаються знищеними, злими, жорстокими молодими людьми, які становлять загрозу. Наприклад, у теперішній війні України проти російського вторгнення, частка молодих осіб віком від 18 до 35 років серед солдатів і учасників бойових дій становить близько 55%.

Проте в сучасних публікаціях з проблем молоді в умовах війни і у постконфліктних суспільствах простежуються зміни у підходах. Впродовж нинішньої війни молодь в Україні перебуває під особливою увагою влади. Це підкреслює відмінну точку зору різних українських міністерств і відзначає важливість встановлення зв'язку між молоддю та заходами щодо забезпечення миру, підтримання миру і його розбудови задля трансформації переважно негативного дискурсу щодо ролі молоді в суспільствах, які оговтуються від конфлікту. З огляду на це варто звернути увагу на такі аспекти.

Позиціонування молоді в суспільстві впливає на її лідерський потенціал і можливу роль у розбудові миру. Напруженість у стосунках молодих людей і старшого покоління завжди була однією з ключових рис, які характеризують зміни у відносинах представників різних поколінь в аспекті контролю над владою, ресурсами та людьми.

Це напруження полягає у відчутній нетерплячості молоді, її прагненні більшого, бажанні, щоб інші бачили її відповідальною та здібною, а також у структурних перешкодах для її соціальної мобільності. Особиста незалежність і відповідальність за інших, наприклад піклування про сім'ю чи домашнє господарство, можна розглядати як визначальні маркери соціальної дорослості. У цьому сенсі, залежність, ексклюзія, соціальне чи політичне відчуження стають основними витоками соціального змагання. Водночас варто визнати, що така суспільна динаміка, виклики та можливості відрізняються в різних культурних контекстах. У складній мінливості постконфліктних середовищ, які є нічим іншим, ніж контекстами, в межах яких політику війни ведуть іншими засобами, молоді потрібно демонструвати хороші навігаційні навички у відповідь на таку динаміку співвідношення сил. Їхня соціальна, політична та економічна навігація полягає в трансформації їхньої ідентичності, а також в узгодженні або перегляді суспільних норм, цінностей і структур, щоб вони могли знайти своє право голосу і місце в структурах, що виникають у постконфліктному середовищі.

Отже, необхідно зазначити, що молодих осіб варто концептуалізувати та вивчати як агентів позитивного миру з точки зору вирішення не лише проблем фізичного насильства, а й викликів структурного та культурного насильства, а також ширших процесів соціальних змін для трансформації насильницьких, репресивних та ієрархічних структур, а також поведінки, взаємовідносин та ставлень на більш представницькі та інклюзивні. Ключовим моментом, про який варто пам'ятати, є те, що без визнання молоді як політичних акторів, її потенціал на шляху розбудови миру, швидше за все, буде проігноровано, змарновано та, в кращому випадку, недостатньо використано. Для того, щоб визнати їхню здатність діяти як політичні актори у розбудові миру, потрібно всебічно розуміти динаміку їхньої поведінки в ситуації конфлікту, і це особливо важливо для тих молодих осіб, які брали безпосередню участь у збройному конфлікті як комбатанти.

Висновки і рекомендації

Для того, щоб зрозуміти залучення молоді до розбудови миру, насамперед необхідно знати фактори, які впливають на її мобілізацію і реінтеграцію, а саме: ким вони є, що вони робили до конфлікту, як їх рекрутували, які конкретно військові обов'язки вони виконували, який досвід у фізичному, соціально-економічному та психологічному планах вони отримали під час збройного конфлікту, а також те, яким буде «домашній» контекст, до якого вони реінтегруватимуться, – адже усе це матиме критично важливе значення для визначення шляху розвитку молоді у справі розбудові миру.

По-друге, залучення молоді до політики ненасильницьких дій, а з ширшої точки зору, забезпечення можливостей виконувати в ролі політичного актора більш позитивну та орієнтовану на мир роль у постконфліктному середовищі, ймовірно, залежатиме від того, як їхні траєкторії розвитку формуватимуться під впливом загальних політичних умов і управлінського контексту.

По-третє, наділення молоді повноваженнями активного агента миротворчої діяльності не можна розглядати без урахування викликів, з якими вони, як правило, стикаються через збройний конфлікт, таких як втрата освіти, відсутність навичок, які можуть їм забезпечити працевлаштування, і руйнування стабільного сімейного середовища. Більш широкі соціально-економічні потреби молоді часто ігноруються в постконфліктних середовищах, оскільки молодь не вважається вразливою групою.

По-четверте, важливо надати молоді можливість навчатися для активної участі у розбудові миру. Завдяки своїй юнацькій енергії та здібностям, а також здатності адаптуватися до нових технологічних тенденцій молодь може діяти, наприклад, як посередники, громадські активісти, гуманітарні працівники та мирні посередники. Як і будь-яка окрема група населення, яка по-

страждала від конфлікту, мобілізація потенціалу молоді вимагає цілеспрямованого та довгострокового підходу.

По-п'яте, залучення молоді до розбудови миру в ширшій перспективі може бути забезпечене через мистецтво, культуру, туризм, спорт і освіту. Інноваційність і креативність молодих осіб у цих сферах можна було б ефективно мобілізувати, пов'язавши їх із ширшими цілями розбудови миру (наведення мостів між розділеними громадами та забезпечення життєздатного процесу примирення).

У процесі досягнення таких цілей також важливо уникати відомого кліше і перестати називати молодь «майбутніми лідерами». Лідерство не потрібно вважати фактором віку, а створення належних умов у контексті управління швидше дасть змогу молодим особам стати лідерами вже сьогодні. Іншими словами, до них потрібно ставитися як до осіб, які уже є лідерами, не відкладаючи це на примарне майбутнє, незалежно від того, чи йдеться про врядування загалом, чи про програми розбудови миру.

Для досягнення цієї мети нещодавно було вжито важливі заходи, зокрема прийняття у грудні 2015 р. резолюції Ради безпеки ООН №2250 «Про Молодь, мир і безпеку», яка чітко визнає позитивний внесок молоді в мир і визначає загальну концепцію підтримки її зусиль. У травні 2016 р. Фонд розбудови миру ООН розпочав свою першу «Ініціативу сприяння молоді», яка могла би відіграти ключову роль у заохоченні молоді до лідерства у розбудові миру. Таким чином, поточні тенденції показують, що найближчим часом у світі виникатиме багато подібних програм з молодіжного лідерства, але ключовим аспектом для їхнього успіху буде те, чи зможуть такі ініціативи реагувати на широкі соціально-економічні, культурні та політичні бар'єри, з якими стикається молодь у своєму прагненні стати активним агентом позитивних змін, розбудови миру та примирення.

І розбудова миру, і примирення зменшують ризик повернення до насильницького конфлікту, допомагаючи створити стійкий мир у суспільстві. Діяльність з розбудови миру генерує «дивіденди миру» – відчутні результати для постраждалої громади, які можна безпосередньо пов'язати або з відсутністю конфлікту, або з процесом розбудови миру. Стратегії розбудови миру та примирення мають бути комплексні та тісно пов'язані з конкретними потребами конфлікту чи території. Важливо, щоби пріоритети встановлювали постраждалі громадами, а не міжнародні гравці.

Крім того, конфлікти часто по-іншому впливають на жіно, оскільки вони мають менше ресурсів для свого захисту, становлять більшу частину переміщених осіб і біженців, та стають цілями певних військових тактик, таких як сексуальне насильство. З огляду на це участь жінок на всіх етапах мирного процесу – це життєво важлива умова досягнення та підтримки миру. Кожна людина, а не лише уряд чи міжнародні організації, може зробити свій внесок у розбудову миру та примирення.

Уряд України, а саме: Офіс Віце-прем'єр-міністра та інші міністерства і / або відомства, розпочали координацію зусиль з метою покращення місцевого управління паралельно до ініціатив з розбудови миру та відновлення. Національні та субнаціональні органи влади мають співпрацювати з місцевою владою, громадянським суспільством та організаціями приватного сектору, молоддю, жінками та соціально відчуженими групами.

Ще до початку «великої війни» (24 лютого 2022 р.), у квітні 2016 р. було створено нове міністерство – Міністерство з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб, – яке займатиметься постраждалими від конфлікту громадами та переміщеними особами. Одне з його основних завдань – сприяння розбудові миру, відбудові та розвитку Донецької та Луганської областей. У червні 2016 р. Верховна Рада ухвалила реформи судової системи, спрямовані на вдосконалення призначення та оцінювання суддів, а також структури судової системи. Уряд також підтримав розширення центрів правової допомоги для надання безоплатної правової допомоги по всій Україні.

У березні 2022 р., відразу після початку «Великої війни», уряд визнав необхідність залучення молоді до зусиль з розбудови миру, щоби певний відсоток молодих людей брав участь у миротворчих операціях, переговорах, адміністративних органах і безпековому секторі. Ці заходи охоплюють ініціативи з побудови діалогу, сприяння належному врядуванню та розширення можливостей громад, які постраждали від конфлікту. Також існує постійна підтримка децентралізації та зміцнення місцевого управління. Комплексна програма підтримки уряду для реалізації порядку денного «Молодь, мир і безпека» охоплює інтеграцію молодіжних аспектів, гендерну чутливість і реагування на безпекову реформу, оборонну реформу та медіацію.

Також триває проект економічного та соціального відновлення з метою збільшення зайнятості та відновлення інфраструктури в українських регіонах. Організації надають підтримку особам, які пережили сексуальне та гендерне насильство, проводять тренінги із подолання травматичних та посттравматичних розладів, а також реалізують інші програми допомоги для ВПО, колишніх учасників бойових дій та постраждалих від конфлікту громад. Кілька проектів зі швидкою віддачею (QIP), спрямованих на зміцнення мирних відносин між ВПО та приймаючими громадами, були завершені із залученням допомоги з боку української молоді.

Незважаючи на обмежені можливості для гуманітарної діяльності на непідконтрольних уряду територіях (НКУТ), ряд організацій, зокрема молодіжних, все ще надають підтримку переміщеним особам, репатріантам та постраждалому населенню, у т. ч. молодих особам віком від 15 до 34 років, шляхом створення громадських центрів і реалізації програм з питань життєзабезпечення. Моніторинг, звітність та адвокація щодо ситуації з правами людини в Україні, які мають фокус уваги не лише на східному регіоні, підтримують довгострокові процеси примирення. Декілька інституцій громадянського суспільства також провели опитування щодо національного діалогу та на-

строїв в Україні. Вони опублікували рекомендації щодо державної політики, включаючи досягнення консенсусу щодо майбутнього розвитку, розробку державної політики щодо національної єдності, пріоритетність децентралізації разом із реінтеграцією непідконтрольних уряду територій, розташованих на сході, побудову міцніших відносин між урядом і громадянським суспільством та сприяння інклюзивному діалогу.

Уряди іноземних держав, агентства ООН і приватні донори доклали величезних зусиль, щоби сприяти відновленню України. У деяких проектах, яких повністю або частково фінансують агентства ООН і / або міжнародні донори, увагу зосереджено на проблемах молоді. Мільйони доларів двосторонньої та багатосторонньої допомоги вже були обіцяні або передані на розбудову миру та інші програми розвитку в Україні. Сприяння відновленню та соціальній згуртованості – це одна з трьох основних стратегічних цілей «Плану гуманітарного реагування для України».

Однак, незважаючи на те, що поточні проекти спрямовані на задоволення потреб у захисті переміщених осіб та постраждалих від конфлікту громад, для того, щоб розбудова миру та примирення були стійкими, необхідно спрямовувати додаткові зусилля на підтримку різних вікових груп. Незважаючи на те, що «велика війна» в Україні триває, можливості розпочати процес розбудови миру та примирення в Україні все-таки є. Заходи з розбудови миру та примирення в Україні вимагатимуть ретельного аналізу глибинних причин конфлікту. За результатами проведення належних консультацій на основі інклюзивності, які дають змогу визначити місцеві потреби та джерела конфлікту, можна буде детально розробити національну стратегію для реагування на ці потреби.

Пріоритети та послідовність цього процесу також мають визначати національні актори. Водночас гуманітарні організації в Україні мають почати розглядати шляхи сприяння розбудові миру та примиренню у своїй роботі. Незважаючи на те, що деякі механізми, ймовірно, передчасні, все ж варто докласти зусиль з розбудови миру та примирення, що необхідні для підтримки різних вікових груп. Застрягши без достатнього часу для планування чи суворих інструкцій щодо виконання обіцяної програми, солдати та працівники молодіжних програм можуть почуватися безсилими, не знаючи що їм робити з молоддю, якій вони служать. Працюючи на теренах різних країн більше двох десятиліть, сили Операції ООН з підтримання миру постійно через це проходять.

Окрім етичних міркувань, існують практичні підстави для сприяння суттєвому залученню молоді до планування молодіжних програм. В останніх дослідженнях наводиться дедалі більше доказів, що кращої альтернативи для забезпечення ефективності програми може і не бути. Підхід, запропонований у статті, матиме потужний вплив як на молодь, яка бере участь у плануванні програм миротворчої діяльності та післявоєнного відновлення, так і на молодь, яка бере участь у програмах, які були сплановані молодими людьми. Менш очевидним є вплив, який матимуть програми, сплановані молодими людьми, на дорослих, на спонсорські організації та на навколишні громади. Якщо програмні заходи пе-

редбачатимуть залучення однолітків до служіння громаді у широкому сенсі, то молоді особи, що залучені до планування молодіжних програм, зможуть фактично впливати на широкі громадські кола поза межами своїх програм у різний спосіб та в коротко- і довгостроковій перспективі, у т. ч. зі сприянням розвитку громадської активності впродовж життя серед молоді.

Говорячи про молодіжні програми в умовах жакливого збройного конфлікту в Україні, автори мають на увазі розвиток міцних і стійких зв'язків з освітніми, економічними та культурними цінностями своїх мікрорайонів і міст, насамперед під час реалізації програм відновлення у воєнному та післявоєнному періодах.

Список використаної літератури

- Department of Economic and Social Affairs. (2007). *World youths report 2007. Young people's transition to adulthood: Progress and challenges*. United Nations. <https://www.un.org/development/desa/youth/world-youth-report/world-youth-report-2007.html>
- Department of Economic and Social Affairs. (2005). *Household sample surveys in developing and transition countries*. United Nations. https://unstats.un.org/unsd/hhsurveys/pdf/household_surveys.pdf
- Department of Economic and Social Affairs. (2003). *Manual for the development of criminal justice statistics. Studies in Methods, Series F, No. 43*. United Nations. https://unstats.un.org/unsd/publication/SeriesF/SeriesF_89e.pdf
- Department of Economic and Social Affairs. (2001). *Principles and recommendations for a Vital Statistics System, revision 2*. United Nations. https://unstats.un.org/unsd/publication/SeriesM/SeriesM_19rev2E.pdf
- Department of International Economic and Social Affairs. (1984). *Handbook of Household Surveys (Revised Edition). Studies and Methods, Series F, No. 31*. United Nations. https://unstats.un.org/unsd/publication/SeriesF/SeriesF_31E.pdf
- Department of Peacekeeping Operations. (2008). *United Nations Peacekeeping Operations: Principles and Guidelines («the Capstone Doctrine»)*. United Nations. http://www.un.org/en/peacekeeping/documents/capstone_eng.pdf
- International Conference of Labour Statisticians. (1982). *Resolution concerning statistics of economically active population, employment, unemployment and underemployment*. ILO. https://www.ilo.org/global/statistics-and-databases/standards-and-guidelines/resolutions-adopted-by-international-conferences-of-labour-statisticians/WCMS_087481/lang--en/index.htm

- International Labour Office. (2012). *International Standard Classification of Occupation (ISCO-88)*. ILO. https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/@dgreports/@dcomm/@publ/documents/publication/wcms_172572.pdf
- Inter-Secretariat Working Group on National Accounts. (1993). *System of National Accounts 1993*. Commission of the European Community, International Monetary Fund, Organization for Economic Cooperation and Development, United Nations, World Bank. <https://unstats.un.org/unsd/nationalaccount/docs/1993sna.pdf>
- Statistical Division. (1996). *Manual for the development of statistical information for disability programmes and policies*. United Nations. <https://digitallibrary.un.org/record/217808>
- Statistics Division. (n.d.). *Demographic and Social Statistics. Time-Use Statistics* [interactive database]. United Nations. <https://unstats.un.org/unsd/demographic-social/time-use/>
- Statistics Division. (2008). International Standard Industrial Classification of All Economic Activities. *Statistical Papers, Series M, No. 4/Rev.3*. United Nations. https://unstats.un.org/unsd/publication/seriesm/seriesm_4rev4e.pdf
- UNAIDS. (2019). *UNAIDS World AIDS Day Report*. UNAIDS Secretariat. https://www.unaids.org/sites/default/files/media_asset/2019-UNAIDS-data_en.pdf
- United Nations Economic Commission for Europe. (2018). *Guidelines on the use of registers and administrative data for population and housing censuses*. United Nations. <https://unece.org/fileadmin/DAM/stats/publications/2018/ECESTAT20184.pdf>
- United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization. (2006). *International Standard Classification of Education* (re-edition). UNESCO. http://uis.unesco.org/sites/default/files/documents/international-standard-classification-of-education-1997-en_0.pdf
- World Health Organization. (2015). *International statistical classification of diseases and related health problems, 10th revision, Fifth edition, 2016*. World Health Organization. <https://apps.who.int/iris/handle/10665/246208>
- World Health Organization. (1980). *International classification of impairments, disabilities, and handicaps: A manual of classification relating to the consequences of disease, published in accordance with resolution WHA29.35 of the Twenty-ninth World Health Assembly, May 1976*. World Health Organization. <https://apps.who.int/iris/handle/10665/41003>